

İKTİSADEN AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERDE KALKINMANIN
FİNANSMANI VE BAZI YATIRIM MESELELERİ

Yazan : Doç. SADUN AREN

I

İktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınma meseleleri uzun müddet ihmal edilmiş ve ancak II. Dünya Harbinden sonra günün meselesi halini almıştır. Bunun böyle oluşunun bir çok sebepleri vardır. Biz burada bunlardan sadece ikisi üzerinde duracağız.

Bilindiği gibi Batının ileri endüstri memleketleri, refahlarını, kısmen de, az gelişmiş memleketlerle yaptıkları mübadelelere borçludurlar. Onlar bu mübadelelerde sadece lehte bir ticaret haddi elde etmekle kalmamışlar, fakat buna ilâveten memleketlerindeki iktisadî kaynakları daha tam bir şekilde kullanabilmek imkânını da temin etmişlerdir. Fakat fakir milletlerin alım kabiliyetleri mahduttur. Bunlarla tesis edilen mübadele münasebetleri ancak bir seviyeye kadar gelişebilir ve orada dururlar. Böyle olmaması, mübadelelerin gittikçe genişlemesi için, iktisaden geri kalmış olan memleketlerin de kalkınmaları gerekmektedir. İşte ileri endüstri memleketlerinin, refahlarını, kısmen de, az gelişmiş memleketlerin refahlarına bağlı görmeleri, onları bu sonuncuların kalkınma meselelerini düşünmeye sevk etmiştir.

Batının iktisaden gelişmiş memleketleriyle, bu sahada geri kalmış olan memleketler arasındaki bu menfaat birliği üzerinde ne kadar durulsa yeridir. Çünkü ileri memleketlerdeki vasat seviyedeki halkın bu menfaat birliğini kendiliğinden görmesi güçtür. Daha ziyade statik şartlar çerçevesi içinde düşünmeye alışmış olan insanlar, gelişmek isteyen bir memleketi zenginleşecek bir iş ortağı olarak değil, bunun tam tersine, kuvvetlenecek bir rakip olarak görmek temayülündedirler. Bu sakat zihni itiyadı yıkmak, az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarında azımsanamıyacak bir yer işgal eder. Zira ileri memleketlerin bu kalkınma hareketlerine iştiraklerini sağlamak başarı için son derece ehemmiyetlidir.

Az gelişmiş memleketlerin kalkınma meselelerinin uzun müddet ihmal edilmiş olmasının, üzerinde durmak istediğimiz, diğer bir sebebi de, yakın zamanlara kadar batı âleminin - ve bu kanalla bütün dünyanın - düşünüşüne hâkim olan Klâsik İktisat Doktrinidir.

Bu doktrine göre, iktisadî inkişafın temel taşı teşkil eden sermaye terakümü ve bunun en uygun sahalara yatırılması, karşısına hiç bir engel çıkarılmadığı, yani müdahale edilmediği takdirde, kendi kendine vaki olur. Çünkü iktisadî hayatın hareketini temin eden müteşebbis kârı, sermaye terakümü için gerekli imkânı sağlamakta ve serbest rekabet rejimi de bu kârların, atıl olarak tutulmayıp, tekrar yatırılmalarını temin etmektedir. Diğer taraftan J. Baptiste Say'ın Mahreçler Kanununa göre, herhangi bir yatırım bizzat kendi pazarını temin etmektedir. Böylece ilk yapılan bir seri yatırım, ikinci bir seri yatırımın yollarını hazırlamaktadır. Demek oluyor ki iktisadî hayat bir kerre harekete geçtikten sonra bu hareket kendi kendine ve genişliyerek devam edecektir. Gene Klâsik Teoriye göre, nüfus, ancak beslenmesi imkânı olduğu müddetçe artacağı için, istihsalin genişlemesini durduracak yegâne engel ziraate elverişli toprakların mahdut oluşu ve azalan verim kanunudur. Azalan verim kanunu kendisini hissettirmeğe başladığı zaman gıda maddeleri fiyatları artacaktır. Bu fiyatların artması nominal ücretlerin ve rantın da artmasına ve buna mukabil kârların azalmasına sebep olacaktır. Kârların azalması ise yeni yatırımlara girişme şevkini kıracak ve sermaye terakümü de azalacaktır. Bu vetire sonuna kadar götürüldüğü takdirde, Ricardo'nun bahsettiği Uzun Devre Duraklama Haline (Long run stationary state) girilecektir. Ancak böyle bir hal sadece teorik bir imkân olarak düşünülmüş ve Klâsik İktisatçılar esas itibariyle iyimser olan görüşlerini muhafaza etmişlerdir.

İşte Klâsik iktisatçıların, iktisadî hayatın, önüne bir engel çıkarılmadığı takdirde, kendi kendine gelişeceği hakkındaki bu görüşleri, kalkınma meselelerinin müstakil bir konu olarak ele alınmasına engel olmuştur. Şayanı hayrettir ki, klâsik iktisatçılar iktisadî hayatın ilk defa harekete geçişinin sebep ve şekilleri üzerinde hemen hemen hiç durmamışlardır.

Nazarlar, hadiselerin zoru ile kalkınma meselelerine çevrilince, klâsik doktrin de bu bakımdan ele alınmış ve hata ve noksanları ortaya konulmuştur. Bu arada şunu belirtmekte fayda vardır ki, kalkınma meselelerinin müstakil olarak ele alınabilmesi için, herşeyden evvel, buna engel olan teorilerin cerh ve reddedilmesi gerekmektedir.

Bugün klâsik iktisat teorisi artık böyle bir engel olmaktan çıkmıştır. Bu teorinin kalkınmanın en önemli olan ilk safhasıyla meşgul olma-

dığı meydandadır. Kaldı ki, bu safhadan sonra da, iktisadî hayatın, yukarıda kısaca hülâsa etmeğe çalıştığımız, klâsik iktisat modeline uygun olarak cereyan etmediği bugün artık bütün ciddi iktisatçılar tarafından kabul edilmiş bulunmaktadır.

II

Az gelişmiş memleketlerin kalkınmaları, millet hayatının hemen her cephesini ilgilendiren, çok taraflı bir meseledir. Fakat biz burada meselenin sadece dar mânada iktisadî olan veçhesiyle, ve bunun da sadece bir kısmıyla, meşgul olacağız.

İktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarında kilit noktasını sermaye terakümü teşkil eder (1). Bütün mesele kalkınmayı finanse edecek sermayenin tedarikindedir. Fakat herşeyden önce şunu belirtmek lâzımdır ki, bir memlekette sermaye zaten maddi bir şekilde mevcut değilse, hiçbir malî kombinezonla o memlekette, mevcut istihlâk seviyesi düşürülmeden, sermaye yaratılamaz (2). Bunun tabii bir neticesi olarak, girişilecek malî operasyonlar, ancak bu mevcut sermayeyi harekete geçirebilecek istikamet ve şekilde olurlarsa, başarılı bir netice verebilirler. Çünkü, iktisaden geri kalmış memleketlerde istihlâk seviyesi zaten çok düşük olduğundan, kalkınmanın istihlâk kısılarak değil, fakat mevcut tasarrufların kullanılarak finanse edilmesi bir zarurettir.

Geri kalmış memleketlerde, gizli işsizlik şeklinde tezahür eden böyle hazır bir tasarruf vardır. Çünkü, gizli işsizliğin bulunması, mevcut istihsal miktarını idame ettirmek için, hizmetlerine mutlaka lüzum olmayan, anonim bir nüfus kitlesinin beslenmekte olduğunu ifade eder. Hal böyle olunca, bu **fazla nüfusun** halen bağlı oldukları sahalardan alınıp yeni yatırımlarda istihdam edilmeleri, mevcut istihlâk seviyesini kısımadan, yani fertlere munzam bir tasarruf külfeti yüklemekten, mümkün olacak demektir. Diğer bir deyimle, gizli işsizlik bulunan her memlekette, bu işsizlik ölçüsünde olmak üzere “**ücret fonu**” şeklinde bir sermaye mevcuttur (3).

(1) “Şu artık herkesin bildiği bir husustur ki, iktisadî inkişaf, diğer şeylerin yanı sıra, yeni sermaye terakümünün bir fonksiyonudur.”

Measures for the Economic Development of Under Developed Countries. Birleşmiş Milletler neşriyatı. 1951. s. 35

(2) Domestic Financing of Economic Development. B. M. neşriyatı. 1950. s. 1

(3) Ragnar Nurkse: Some Aspects of Capital Formation in Underdeveloped Countries. Cairo, 1952. National Bank of Egypt. s. 24

Kalkınma, memlekette ve bilhassa köylerde bulunan fazla nüfusun yatırım merkezlerine celbedilerek çalıştırılmaları şeklinde olacaktır. Kendilerine bir ücret verilecek olan bu kimseler, istihlâk malları piyasasına alıcı olarak çıkacaktır. Halbuki istihlâk malları arzında hiçbir değişiklik olmayacaktır. Çünkü istihlâk seviyeleri zaten çok düşük olan köylü aileler, bazı üyeleri evden ayrılıp gidince, onların evvelce istihlâk etmekte oldukları malları piyasaya arz etmektense istihlâklerine tahsis etmeyi tercih edeceklerdir. Eğer herhangi bir tedbirle bu hal önlenmezse, yukarıda bahsini etmiş olduğumuz "ücret fonu" şeklinde sermaye heba olmuş olacaktır.

O halde bütün mesele, köylerden yatırım merkezlerine doğru nüfus aktıkça, bunların evvelce istihlâk etmekte oldukları maddelerin de aynı zamanda piyasaya çıkmalarını temin etmektedir. Bunun en emin yolu ziraat sektörünü vergilemektir. Bu vergi umumî vergi sisteminin dışında mütalâa edilmelidir. Çünkü hedefi, dışarıya nüfus göndermiş olan ve ekseriyeti fakir bulunan çiftçi ailelerinin istihlâklerini artırmalarını önlemektir. Bu hususta gösterilecek başarı, katlanılacak enflasyonun derecesini de tayin eder.

Kalkınmanın asgari bir enflasyon doğurması kaçınılmaz bir vakıadır. Çünkü bir kere fazla nüfusu köylerinden çekip başka yerlerde çalıştırabilmek için, kendilerine köylerindeki daha yüksek bir hayat standardı temin etmek lâzımdır. Bundan başka, böyle bir nüfus hareketinin icabettirdiği mesken ve nakliyat ihtiyacı da evvelce mevcut olmayan munzam masraflar yapılmasını gerektirir. Kaldı ki, hayat seviyeleri zaten tahammül edilmez derecede düşük olan büyük köylü kütlesini, bilhassa demokratik şartlar altında, uzun müddet aynı seviyede kalmaya mecbur etmek de mümkün ve şayanı arzu değildir. Bu sebepten yukarıda bahsini ettiğimiz vergiye, ancak ölçülü bir miktarda müracaat edilebilecektir. Nihayet son olarak, kalkınma için gerekli olan teknik teçhizatın dışardan ithalinin finansmanı da bir miktar enflasyonist taziyik yaratacaktır. Zira, fazla nüfusu ihracat sektöründe istihdam ederek, ihracatı arzu edilen miktarda artırmak her zaman mümkün olamayacağından, gerekli teçhizat, kısmen de, istihlâk malları ithalâtı kısılarak temin edilecektir.

İşte bu sebeplerden ötürü, kalkınma hareketi, zarurî olarak, asgari bir enflasyonla bir arada yürüyecektir (4).

Yukardaki mülâhazalarda dış yardım ve krediler hesap dışı bira-

(4) Bu kısımdaki ana meesleyle ilgili diğer hususlar için bakınız: Measures for The Economic Development... s. 40 - 43

kılmışlardır. Hiç şüphe yoktur ki bunların temini kalkınmanın yükünü hafifletmek veya sür'atini arttırmak bakımından büyük ehemmiyeti haizdir.

III

Kalkınmanın diğer mühim bir meselesi, yatırımların hangi sahalarda ve ne şekillerde yapılacağı hususudur.

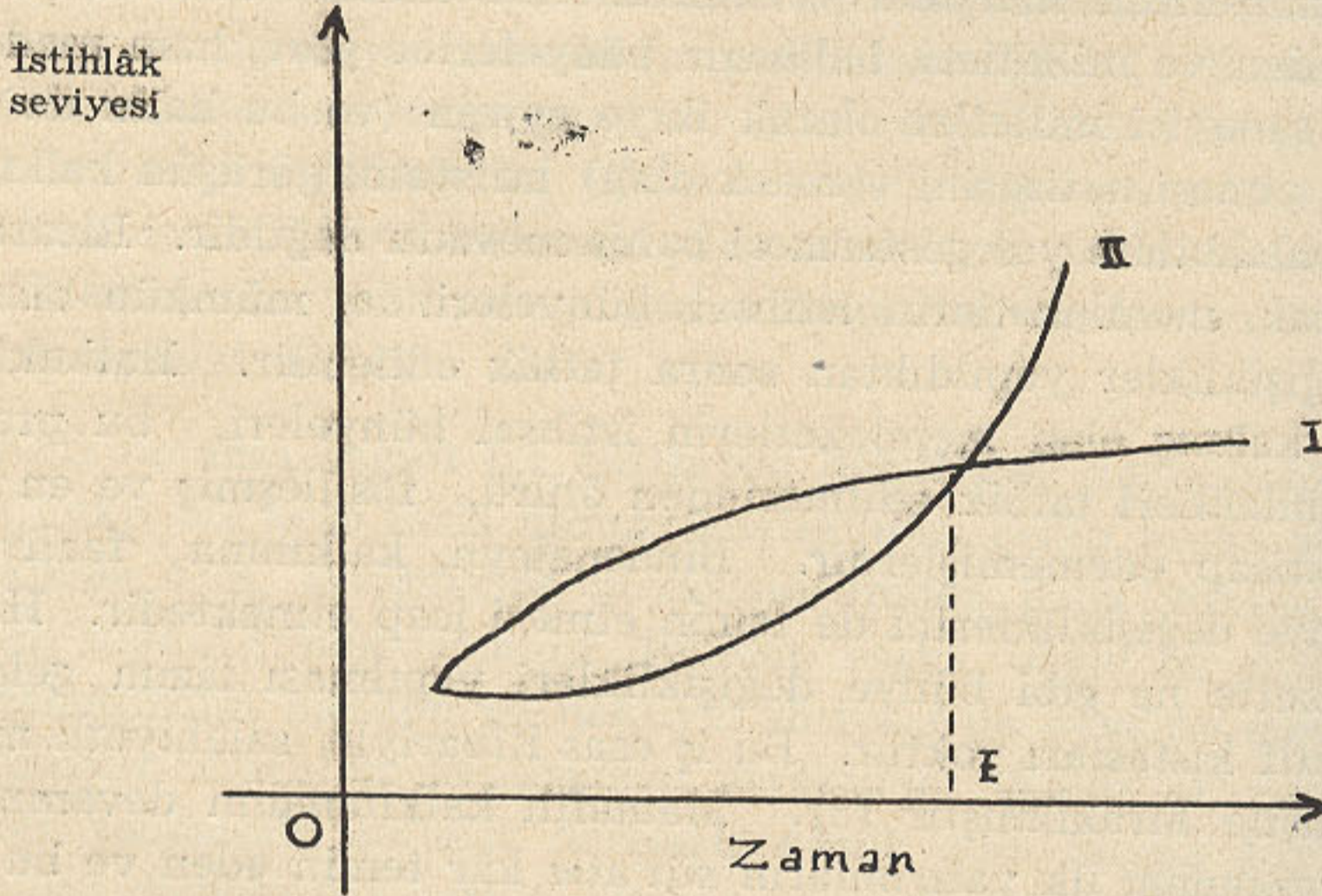
Klâsik teoriye (Ricardo'nun Mukayeseli Masraflar teorisi) göre, her memleket nisbî olarak en ziyade üstün olduğu istihsal sahalarını geliştirmelidir. Memlekette **mevcut** muhtelif istihsal dallarında çalışan istihsal faktörlerinin marjinal verimliliklerini müsavi kılmak prensibine istinat eden ve milletleri, **halihazır bünyelerine göre**, ham madde yetiştiren ve sanayici milletler olarak ikiye ayıran (ve bu halin de ebediyen devam etmesi neticesini verecek olan) bu statik görüşün kalkınmakta olan memleketlere yol göstermesi bahis mevzuu değildir. Ricardo'nun teorisi, ancak, memleketlerin istihsal bünyelerinde, mümkün olan en müsait, değişiklikler yapıldıktan sonra tatbik edilebilir. Halbuki, iktisaden geri kalmış olan memleketlerin istihsal bünyeleri, bu prensibin uzun zamandanberi tatbik edilmesinden ötürü, fosilleşmiş ve en uygun durumu iktisap edememişlerdir. Binaenaleyh, kalkınma faaliyetinin, gerekli bünye değişikliklerini de temin etmesi icap etmektedir. Halbuki, bir memlekette ne gibi bünye değişiklikleri yapılması lâzım geldiğinin sarih objektif kıstasları yoktur. Bu iş esas itibariyle, salâhiyetli makamların takdirine bırakılmıştır (5). Mamafih kalkınmanın devamını sağlamak bakımından, ilk yatırımların sür'atle kâr temin eden ve bu suretle aynı meblâğların tekrar yatırımlarını mümkün kılan, sahalara yapılması tercih edilmelidir. Bu husus bilhassa dış tediye vasıtalarının kullanıldığı yatırımlar için daha ehemmiyetlidir. Bu sebepten, ilk yatırımların dış ticaret mevzuu olan malların istihsaline yapılması tercih edilmelidir. Çünkü kalkınmanın icabettirdiği ithalâtı finanse etmek veya bu maksatla elde edilmiş dış kredileri ödeyebilmek için geliştirilen istihsal şubelerinin ya ithal ihtiyacını azaltması veya ihracat imkânlarını artırması lâzımdır.

Yatırımların şekli meselesine gelince : Burada halli lâzım gelen iki ayrı problem vardır. Bunlardan birisi, yatırımların istihsal malları sanayiine mi, yoksa istihlâk malları sanayiine mi yapılması, diğeri de yatırımlarda iş ve sermaye faktörlerinin ne nisbetlerde kombine edilecekleri hususudur.

(5) İbid. ss. 49 - 50

A) Bir görüşe göre, iktisaden geri kalmış memleketlerde yatırımlar, çabuk netice veren, yani istihlâk malları sanayiine yapılmalıdır. Bu suretle memleket, yatırımlardan derhal istihlâk malları şeklinde faydalanmağa başlayacak ve böylece enfâsyonist tazyik de azalacaktır (6).

Buna karşı olan görüş, yatırımların, müstakbel yatırımları kolaylaştıracak olan, istihsal malları sanayiine yapılmasını müdafaa etmektedir. Bu takdirde, gerçekten, ilk sıralarda, istihlâk mallarında bir artış olmayacak, fakat sonraları bunlar diğer alternatiftekinden daha hızla artacaktır. Aşağıdaki diagramda bu husus görünmektedir. Burada (I) numaralı eğri istihlâk mallarına, (II) numaralı eğri ise istihsal mallarına yapılan yatırımları göstermektedir.

(E) noktasından sonra istihlâk mallarındaki artış, ilk yatırım ağır sanayie yapıldığı takdirde daha fazla olmaktadır. Şüphesiz ki, bu iki yoldan birisini tercih hususunda, (E) noktasının (O) noktasına olan mesafesi birinci derecede rol oynar. Eğer bu mesafe büyükse, yani ağır endüstriye yapılan yatırımlar, memleketin zaman tercihi durumuna göre, ancak çok uzun bir müddet sonra, hafif endüstriye yapılan yatırımların temin ettiği istihlâk seviyesini temin edecekse, ilk yatırımların hafif endüstriye yapılması daha uygun olur (7).

Fakat dış ticaretin realiteleri göz önüne alınırsa yukardaki mülahaza kuvvetini kısmen kaybeder. Dış piaysalarda fiatlar her zaman

(6) Dış ticaret kanaliyle istihsal mallarını istihlâk mallarına çevirmek veya bunun aksini yapmak mümkündür. Fakat biz burada, her iki istihsalin de iç pazar için yapıldığı faraziyesine göre düşünüyoruz.

(7) M. Dobb. Some Aspects of Economic Development. Three Lectures, Delhi. 1951 ss. 49 - 53

lehte hareket etmeyebilir. Bu sebepten müstakbel yatırımlar için gerekli makine ithali teminat altında sayılamaz. Halbuki ağır endüstrinin memleket içinde kurulması müstakbel yatırımları teminat altına aldıktan başka, bunların yapılmasını adeta mecburi de kılar. Çünkü aksi takdirde mevcut ağır endüstri kapasitesi kullanılmamış olur (8).

B) Muayyen miktardaki bir yatırımda sermaye ve iş faktörlerinin ne nisbette kombine edileceği meselesinde de iki ayrı görüş vardır (9). Çok yaygın olan bir görüşe göre, iktisaden az gelişmiş memleketlerde sermaye kıt ve işgücü boldur. Bu sebepten yapılacak yatırımlarda mümkün olduğu kadar çok işgücü ve mümkün olduğu kadar az sermaye kullanılmalıdır. Meselâ kanal açmak için ekskavatörler yerine kazma-kürek, yahut tarlaları sürmek için traktörler yerine çift hayvanları kullanılmalıdır. Böylece aynı miktar sermaye ile daha çok sayıda insanı istihdam etmek mümkün olacaktır.

Bu iddia, ilk bakışta görüldüğü kadar, kuvvetli değildir. Çünkü bir kere, istihsal faaliyetinin gayesi azami sayıda insana iş temin etmek değil, fakat azami hasıla elde etmektir. Bu ise bol olan değil fakat kıt olan faktörün marjinal verimini azamî kılmakla mümkündür. Kıt olan faktör sermaye olduğuna göre, işletmelerin, sermaye birimi başına düşecek istihsal miktarının azami olacağı bir bünyede kurulmaları icabeder. Bu hususu bir misalle biraz daha aydınlatmağa çalışalım: Farzedelim ki işgücü bedavadır ve 10 000 kazma ve küreğin bedeli de bir ekskavatörün fiyatına muadildir. Kanalin hangi metodla açılacağını, tabiidir ki, muayyen bir zaman birimi içinde, bunlardan hangisinin daha çok iş yapabileceği hususu tayin edecektir. Pek muhtemeldir ki, bir ekskavatör ve 10 işçi, kanalı, diğerlerinden daha çabuk açsın. Bu takdirde ekskavatör metodu tatbik edilecektir. 10 işçi çalışırken binlerce diğer insanın işsiz güçsüz onları seyretmeleri acıklı bir manzaradır. Fakat hiçbir surette, kaynakların fena kullanılması, teknik hayranlığının sebep olduğu bir israf değildir.

Demek oluyor ki, bu iki yatırım şekli arasında mukayese yapılırken, bakılacak yegâne husus, her iki yolla elde edilecek yekûn istihsal miktarlarıdır. Bunlardan birisinin diğerine her zaman ve her sahada üstün olduğunu söylemek mümkün değildir. Her yatırım projesi için bu hususun ayrı ayrı tetkik edilmesi icabeder.

Yatırımlarda sermaye entansitesinin yüksek tutulmasını, yani mü-

(8) İbid s. 53

(9) Buradaki sermaye, makine ve teçhizat şeklindeki sabit sermaye anlamındadır.

tekâmil makine ve teçhizatın kullanılmasını icabettirecek başka sebepler de vardır. Bir kere modern makinelerle, aynı işi gören, basit makineler arasındaki fark, sadece miktara müteallik değildir. Çok defa aralarında mahiyet farkı da vardır. Meselâ bir traktör yalnız (x) adet kara sabana muadil olmayıp, aynı zamanda bu (x) adet kara sabanın yapamayacağı işleri de yapabilir. Diğer önemli bir nokta, bazı nevi istihsalin ancak en modern makinelerle yapılabilmesinin mümkün olmasıdır (10).

Son olarak modern makine ve teçhizatın yetiştirici fonksiyonunu da ihmal etmemek lâzımdır. Modern tekniğe hâkim usta işçiler yetiştirmek memleket için başlı başına bir kazançtır.

Bütün bu mülâhazalar, yatırımlarda sermaye kesafetinin düşük tutulması tezinin sağlam bir esasa istinat ettiği hususunda ciddi şüpheler uyandırmaya kâfidir.

Yatırımlarda az işgücü kullanılan şekillerin seçilmesi, daha az insana iş temin ettiği için, diğer şıkka nazaran, daha büyük bir gelir tevzii meselesi ortaya çıkarır. Fakat bu, yatırımların en iktisadî olmalarıyla alâkası olmayan apayrı bir meseledir.

IV

Yatırımların bir plâna bağlı olup olmamaları, bunların şekil ve hacimlerini tayinde mühim rol oynar.

Bir müteşebbis, yapacağı yatırım şeklini tayin ederken, memleketteki mecmu yatırımların istikbaldeki miktar ve yönlerini hesaba katmak mecburiyetindedir. Eğer istikbalde aynı sahada yeni yeni ve daha randımanlı yatırımların yapılacağı bekleniyorsa, müteşebbis ya bugünkü yatırımlarına çok yüksek bir amortisman hesap edecek - ki bu takdirde cari istihsal maliyeti artmış olacaktır - yahut da yatırımlarını mümkün olduğu kadar az sermaye kullanılan şekillerde yapacaktır. Çünkü daha mütekâmil istihsal tekniklerinin tatbikata konulması, aynı sahadaki mevcut sabit sermayenin kıymetini azaltacak (iktisadî yıpranma) ve bu sebepten bunlara bağlanmış olan sermaye ne kadar büyükse zarar da o kadar büyük olacaktır. Zararın çok büyük olacağı hallerde, müteşebbisler, tesislerinin kıymetini muhafaza gayretiyle, yeni tekniklerin tatbikata konulmalarını geciktirmeğe çalışacaklardır. Her üç halde de memleket için bir zarar bahis mevzuudur. Bunun böyle olmasının sebebi, müstakbel yatırımlar hakkındaki belirsizlik (uncertainty) dir. Bu be-

(10) Yeni icatlar yalnız işgücünden değil fakat sermayeden de tasarruf temin etmek yönünde gelişmektedir. Mamafih yukardaki mülâhazalar her iki hal için de varittir.

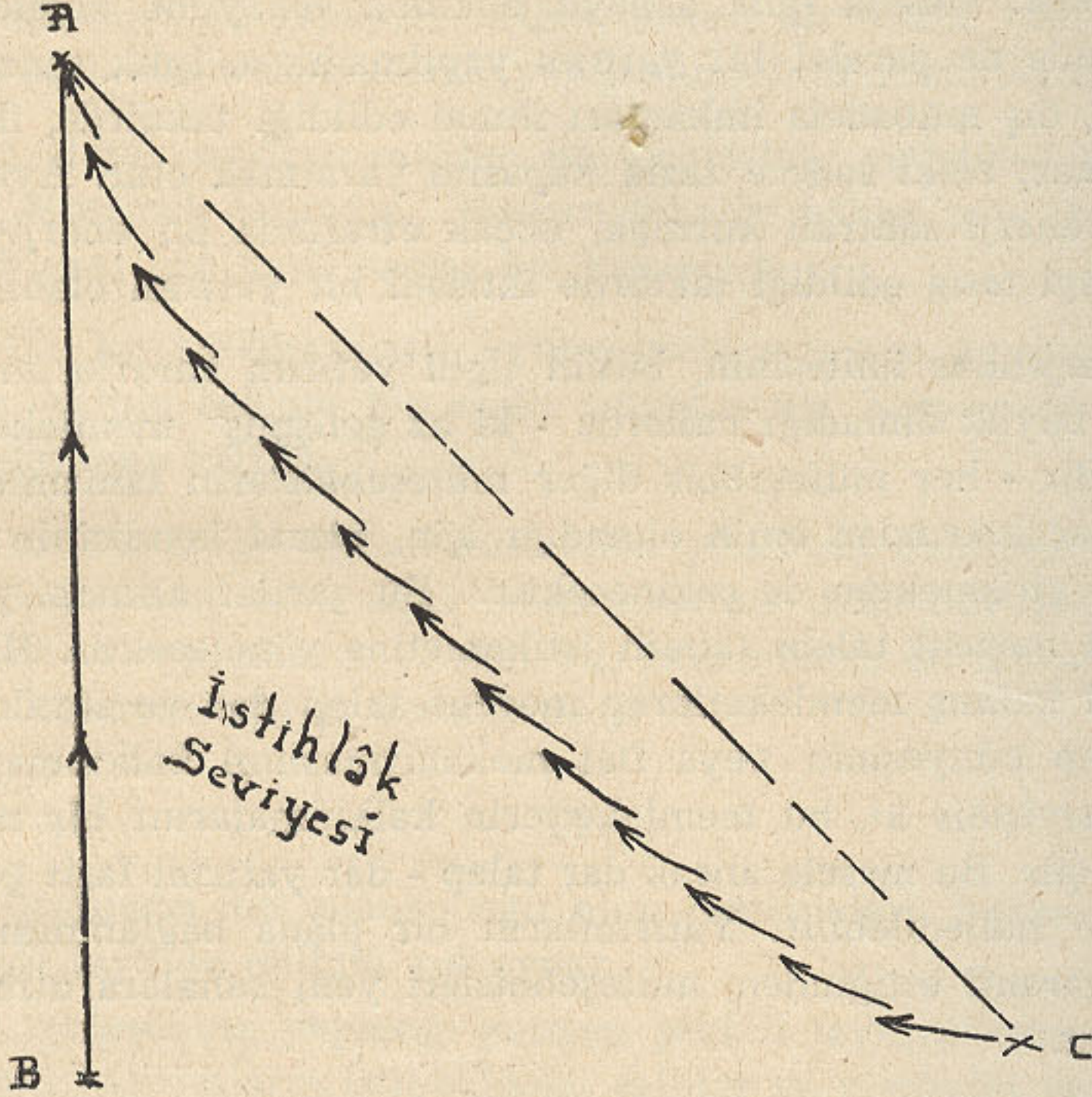
lirsizliği azaltması bakımından, yatırımların bir plâna bağlanması, bunların en iktisadî bir tarzda yapılmasına hizmet edecektir (11).

Plân, yatırımların yalnız şekline değil hacmine de tesir eder. Bilindiği gibi birçok yatırımlar birbirlerine bağlıdırlar. Bu bağ ufkî veya şakulî olabilir. Meselâ iplik sanayii dokuma sanayiine bağlıdır. Dokuma sanayiinde de paralel bir yatırım yapılmadıkça, iplik sanayiinin genişletilmesi, dış mubadele imkânları ihmal edildiği takdirde, iktisadî bir hareket olmaz, belki sadece fazla kapasite yaratmak olur. Aynı şekilde, meselâ bir enerji santrali kurmak, ancak etrafında bu enerjiyi istihlâk edecek sanayi tesis edildiği takdirde iktisadî bir yatırım olabilir.

İşte teşebbüs ünitesinin, bütün ilgili yatırım kararlarını verebilecek kadar, büyük olmadığı hallerde - ki az gelişmiş memleketlerde bu normal haldir - her müteşebbis diğer müteşebbislerin tamamlayıcı yatırımları yapacaklarından emin olmadığı için, bizzat kendisinin tasarladığı yatırıma girişmekten de çekinecektir. Bu şartlar altında, yatırımlar, daha ziyade mevcut talebi tatmin istikametine yönelecektir. Halbuki iktisaden geri kalmış memleketlerde mevcut talep dar ve statiktir. Zaten mevcut talep bünyesinin veya fiyat mekanizmasının kalkınmayı temine kifayet etmeyişidir ki, bu memleketlerin kalkınmalarını bir mesele haline getirmiştir. Bu mesele ancak dar talep - dar yatırım fasit çemberinin kırılması ile halledilebilir. Yatırımların bir plâna bağlanması, müstakbel talebi garanti ettiğinden, müteşebbisleri yeni sahalara atılmaya teşvik edecektir.

Kaldı ki fiyat mekanizması kalkınmayı temine kifayetli bile olsa, plânlı hareket etmek gene de daha avantajlıdır. Çünkü fiyat mekanizmasının yol göstericiliği yanlış hareketleri cezalandırmak şeklinde, yani **ex post**dur. Meselâ bir sahaya fazla yatırım yapılmışsa, bunu yapan müteşebbisler az kâr veya iflâs ederek yanlış hareket etmiş olduklarını öğrenir ve hareketlerini düzeltirler. Halbuki plânlı hareket edilirse, hedefe, yolda hiç hırpalanmadan, kestirme olarak gidilir. Bu hususu şöyle bir benzetişle izah etmek mümkündür: Bir adam (B) noktasından (A) noktasına doğru bisikletle gitmekte ve (C) noktasında bulunan köpeği de kendisine doğru koşturmaktadır. Köpek, insiyakiyle hareket ettiği için, her an tam sahibi istikametinde koşturmaktadır, fakat sahibi mütemadiyen yer değiştirdiğinden, o da her an istikamet değiştirmektedir. (A) noktasında sahibine yetiştiği zaman, köpeğin katetmiş bulunduğu mesafe, oklarla gösterilmiş olan, **CA eğrisidir**. Halbuki köpek akliyle hareket edebilseydi, sahibinin (A) noktasına gitmekte olduğunu kestirir

ve doğrudan doğruya oraya koşardı. Bu takdirde hayvan aynı noktaya, **CA doğrusu** üzerinden daha çabuk (veya daha zinde) olarak varmış olurdu (12). Bu misalde, plânsız hareket CA eğrisi üzerindeki ve plânlı hareket de CA doğrusu üzerindeki harekete benzetilmektedir.

V

Yukardaki izahların ışığı altında, memleketimizdeki son gelişmelere kısaca bir nazar atabiliriz.

Memleketimizde, 1930 larda başlamış olan kalkınma hareketleri, II. Dünya Harbinin başlaması üzerine duraklamıştı. Harbin bitiminden 1948 ortalarına kadar, gayretler, daha ziyade, sıkıntısı çekilen istihlâk maddelerinin temini ve eskiyen teçhizat ve makinelerin yenilenmesine yöneltilmişti. Bilindiği gibi, zaten bu yıllarda, Dünyada, kalkınma için gerekli yatırım malları tedarikinde, kısmen de "dolar kıtlığı" şeklinde tezahür eden, büyük bir güçlük vardı. Bu sebepten, ancak 1948 ortalarından itibaren, Marshall Plâni ve bununla ilgili olarak Avrupa İktisadî İşbirliği İdaresinin faaliyete geçmesi üzerine, kalkınma meselesi ön plâna alınabilmişti.

(12) İbid. s. 61

1952 senesi sonlarına kadar, kalkınma hareketimizin ağırlık merkezini ziraat sektörüne yapılan yatırımlar teşkil ediyordu (Tablo I). Bu tarihten sonra inşaat faaliyetleri ön plâna geçmiştir (Tablo III).

I. Ziraî sektördeki kalkınmamız makineleşmek şeklinde olduğu için, istihsaldeki artış, zaten pazar için istihsal yapmakta olan, orta ve büyük çiftliklerde vuku bulmuştur. Bu sebepten, hububatın piyasa arzı artmış, ve memleketimiz, köylerden şehirlere doğru gelen nüfus akınının tevhit edeceği beklenen, gıda maddeleri sıkıntısıyla karşılaşmamıştır. Kaldı ki, ilk sıralarda, köy-dışı yatırımlar büyük miktarlarda olmadığından, şehirlere doğru olan akın da mahdut ölçüde kalmıştır. Bu ferahlı durum, hükümeti, kalkınmanın icabettirdiği iktisadî bir zaruret olarak, ziraat sektörünün istihlâkını kontrol eden tedbirler almağa icbar etmemiştir. Hatta tamamiyle bunun aksi yapılmış, yeni vergiler vazetmek şöyle dursun, mevcut bazı vergiler de ziraat sektörünün sırtından kaldırılmıştır (13).

TABLO I

Ziraat Alet ve Makineleri İthalâtı

<u>Seneler</u>	<u>Kıymet 1000 TL</u>	<u>Yalnız Traktör Adet</u>
1947	8 233	601
1948	17 099	1 291
1949	46 019	3 103
1950	69 066	5 877
1951	98 535	12 810
1952	162 349	13 566
1953	85 466	2 771
1954	64 314	2 525

Kaynak : Dış Ticaret İstatistikleri.

Fakat 1952 den sonra, bir taraftan gittikçe artan köy-dışı yatırım faaliyetlerinin çekmesi, diğer taraftan da makineleşmiş ziraatin itmesi neticesi olarak, şehirlere doğru vaki nüfus akını şiddetlenmiştir. Bu hal, yukarıda II. Kısımda izah etmeğe çalıştığımız sebeplerle, enflasyonist

(13) Yol vergisi tamamen, hayvanlar vergisi ise kısmen kaldırılmıştır. Ayrıca, Arazi vergisinin hâlâ çok eskiden yapılmış kıymet takdirlerine istinat etmesi, bu verginin yükünü de son derece azaltmıştır.

bir tazyik yapmağa başlamıştır (14). Ancak fakir köylülerin vergilenmesi suretiyle önlenebilecek olan bu enflasyon, vergilenecek olan bu zümrenin fakirliği göz önüne alındığı takdirde, memleketimiz için kaçınılmaz bir zarurettir.

Ziraat sektörü, zirai maddelerin iç ve ihraç fiyatları arasındaki farktan dolayı, yukardakinden tamamiyle başka bir yolla, diğer bir enflasyonist tesir daha yapmaktadır. Şöyle ki, ihraç edilen zirai mahsul-lerin, bilhassa hububatın, yarattığı iç-satın-alma-gücü, bunlar mukabilinde ithal edilen malların kıymetinden daha fazladır. Bu hal, fiyatları yavaş fakat devamlı bir şekilde yukarı çeken müzmin bir enflasyonist boşluk teşkil etmektedir.

Ziraat sektörümüzle ilgili diğer bir mesele de şudur: Memleketin büyük fedakârlıklar bahasına temin etmiş olduğu yardımlarla kalkınan ziraat sektörünün artan gelirleri, normal olarak, müteakip yatırımlar için emre amade tutulmak gerekirdi. Bu iş, ya kendilerine temin edilen krediler neticesi gelirleri artan çiftçilerin vergilenmesi veya bu çiftçilerin kendiliklerinden yapacakları tasarrufları sermaye piyasasına arz etmeleri suretiyle olabilirdi. Halbuki bunların her ikisi de yapılmamış ve müstakbel yatırımlarımızın öz sermayesini teşkil etmeleri lâzım gelen bu gelirler, geniş ölçüde, istihlâke sarf olunmuş ve olunmaktadırlar. Ziraat sektöründe teşekkül eden fazla gelirin, müteakip yatırımlar için kullanılmasının üçüncü bir yolu, bu sektöre verilmiş olan kredilerin sür'atle ödenmelerini talep ve temin etmek olabilirdi. Fakat bu da yapılmamış ve Tablo II nin tetkikinden anlaşılacağı üzere, zirai krediler, azalmak şöyle dursun, artmalarına devam etmişlerdir.

TABLO II

<u>Seneler</u>	<u>Zirai kredi</u> <u>Milyon lira</u>
1946	176.1
1947	243,4
1948	236,6
1949	337.6

(14) Buna mukabil, zirai kalkınmanın makineleşmek şeklinde olması, köylerdeki "fazla" nüfusun fazlalığını büsbütün tebarüz ettirmiş ve bunları şehirlere doğru *itmıştır*. Bu sebepten, işçi ücretleri, bugünkü yatırım temposunun icabettirdiği miktarda işçiyi yatırım merkezlerine *çekmek* için, verilmesi icabedecek olan seviyenin dununda kalmış ve böylece, "fazla" nüfusun köyleri dışında istihdam edilmesinin sebep olduğu enflasyonist tazyik, varabileceği şiddete erişememiştir.

1950	412.8
1951	646.7
1952	1 067.6
1953	1 214.7
1954	1 500.4

Kaynak : İstatistik Bülteni. Haziran 1955. No. 16

Hülâsa olarak şunu diyebiliriz ki, ziraat sektörüne yapılan yatırımlar, bu sektörün istihlâki kontrol edilmediği için, geniş ölçüde istihlâke yönelmiş ve bir sermaye terakümü vasıtası olamamıştır.

II. Kalkınmamızın diğer enteresan bir veçhesini, inşaat faaliyetinin, bilhassa 1952 den sonra, ön plâna geçmesi teşkil eder. Bilindiği gi-

TABLO III

Memleketimizde Çimento İstihlâki (1000 Ton)

Seneler	İstihsal	İthalât	Yekûn
1948	375	18	393
1949	336	85	421
1950	396	120	516
1951	396	234	630
1952	456	378	784
1953	528	537	1 065
1954	708	614	1 322

Kaynak : İstatistik Yıllığı 1953. İstatistik Bülteni, Haziran 1955. Dış Ticaret İstatistikleri 1954.

bi sınaî yatırımlar da bir miktar inşaat icap ettirir. Ancak bizdeki inşaat faaliyeti, daha ziyade, yol, liman, mesken, resmî bina ve kuvvet santralleri istikametinde gelişmektedir. Tablo IV bu hususta takribî bir fikir verebilir. Bilhassa 1952 den sonra, çimento istihlâki, makine (ziraat makineleri hariç) ithalâtından daha hızla artmaktadır. Yatırımların böyle inşaat faaliyetlerine tekâsüf etmesinin ekonomimiz üzerinde iki mühim tesiri olmuştur.

Bunlardan birisi, inşaat faaliyetlerinin enflâsyonu körüklemiş olmasıdır. Bilindiği gibi, inşaat faaliyetlerinin neticesinde elde edilen maddeler (yol, liman, bina), kısa bir devre içinde, piyasaya hiç aksetmezler veya pek az aksederler. Binaenaleyh, bu sektörde kazanılan gelirler,

TABLO IV

Seneler	Makine ithali (*) Milyon lira	Çimento istihlâki 1000 ton
1948	119	421
1949	128	393
1950	116	516
1951	151	630
1952	263	784
1953	261	1 065
1954	279	1 322

(*) Ziraat Makineleri dahil değildir.

Kaynak: Çimento istihlâki Tablo III den, Makine ithali, Dış Ticaret İstatistiklerinden.

karşılıklarında pek az şey arzedilmiş olacağından, şiddetli bir enflasyonist tesir icra ederler.

İnşaat faaliyetlerinin diğer tesiri, dış ticaret muvazenemiz üzerinde olmuştur. Yollar, limanlar, binalar dış ticaret mevzuu değildirler. Bu sebepten bunlara yapılan yatırım, memleketin ne ithal ihtiyacını azaltmış ne de ihraç imkânlarını artırmıştır. Böylece, memleketin gittikçe artan ithalât ihtiyacını karşılamak hususunda, inşaat sektörüne yapılan yatırımlar hiçbir rol oynamamış, hatta, inşaat malzemesinin mühim bir kısmını dışardan getirttiğimiz için, durumu daha da zorlaştırmıştır. Son zamanlardaki dış tediye sıkıntımız, geniş ölçüde, bu sebepten neş'et etmektedir.

Kalkınmalarını mahdut malî imkânlarla başarmak durumunda olan memleketlerin, kendi kendilerini sür'atle itfa eden sahalara yatırım yaparak, ellerindeki iç ve dış tediye imkânlarını adeta bir döner sermaye olarak kullanmayı başlıca bir prensip ittihaz etmeleri lüzumuna yukarda da temas etmiştik.

III. 1948 den beri memleketimiz dış kaynaklardan geniş ölçüde faydalanmak imkânını bulmuştur. 1948 den 1954 sonuna kadar, yani 7 senelik bir müddet içinde, dış ticaretimiz cem'an 1.971 milyon liralık bir açık vermiştir. Bu açık hem memlekete lüzumlu makine ve teçhizatın teminini kolaylaştırmış, hem de enflasyonist tazyikin baskı altında tutulmasını sağlamıştır. Bu her iki bakımdan da, dış ticaret durumumuz, kritik ehemmiyetini hâlâ muhafaza etmekte ve hatta artırmaktadır.

IV. Yatırımlarımızın yönü ve şekilleri meselesine gelince :

A) Bilindiği gibi, herhangi bir istihsal faaliyetinin, yatırıma mı yoksa istihlâke mi müteveccih olduğu, elde edilen hasılanın kullanımına bağlıdır. Meselâ hasır şapka istihsalı, dış ticaret kanaliyle, yatırım mallarına tahvil edilebilir.

Yukarıda, ziraat sektörüne yapılan yatırımların ancak kısmen istihsal mallarına çevrildiğine, ve inşaat sektörüne yapılan yatırımların ise, esas itibariyle istihsale yönelmiş olmakla beraber, bir kısım dış te-diye imkânlarımızı nihai olarak bağladığına, işaret etmiş bulunuyoruz.

B) Yatırımlarımızın şekli ise, aleyhte olan tezin çok yaygın bulunmasına rağmen, en modern usulleri takip etmektedir. Ziraî yatırımlarımız en yeni traktör ve hasat makinelerine yapılmıştır. İnşaat faaliyetlerimiz de, geniş ölçüde, en modern vasıtalarla yürütülmektedir. Memleketimizde sık sık kamyonun yanında kağrı ve traktörün yanında kara saban görülmesi, bu hadiseyi teyid eden sahnelerdir.

V. İktisadî kalkınma bahsinde memleketimizin göz önünde tutulması lâzım gelen bir hususiyeti, Devletin iktisadî teşebbüslere girişmek hususunda geniş imkân ve tecrübeye sahip oluşudur. Ziraî kalkınmamız, Ziraat Bankasının gayretleriyle yürütülmüştür. Müstakbel sanayimizin temelini teşkil edecek olan, ve gerek hacmi gerekse kısa vade kârlılık durumu itibariyle, hususî şahısların girişemeyecekleri, enerji santralleri inşaatı Devlet eliyle yürürlüğe konmuştur. Diğer bir deyimle, dar talep-dar yatırım fasit dairesi, müessesesevi sebeplerle, memleketimiz için, fasitliğini kısmen kaybetmiş bulunmaktadır.

VI. Plân meselesine gelince : Kalkınmamızın ziraî sektörden başlatılması çok isabetli olmuştur. Aksi halde, yiyecek maddeleri buhranı içinde kalkınmayı yürütebilmek için nahoş idarî tedbirlere baş vurmak zarureti hasıl olacaktı. Bunun dışında kalkınmamız parça parça plânlar içinde cereyan etmektedir. Bütün iktisadî devlet teşekküllerinin kendilerine mahsus plânları vardır. Ayrıca, Devletin yol, baraj ve liman inşaatları da birer programa bağlıdır. Sanayi Kalkınma Bankasının da, hususî sektörü muayyen istikametlere sevkeden bir kredi politikası vardır. Ancak bunlar, kabataslak da olsa, umumî bir plân içinde mezcedilmemişlerdir.

Bu halin bir mahzuru, yatırımların bazı sahalarda kifayetsiz, diğer bazı sahalarda ise lüzumundan fazla yapılabilmesine imkân vermesidir. Meselâ enerji sahasına yapılan yatırımlar için böyle bir fazla kapasite bahis mevzuudur. Bu santraller tamamlandıkları zaman elde edi-

lecek enerjinin kullanılma yerleri şimdiden hazırlanmış değildir. Bu gibi muazzam tesislerin, kısa bir müddet de olsa, kapasitelerinin altında çalışmaları, büyük bir sermaye ziyarı sayılır.

İkinci mahzur, bugün girişilmiş olan muhtelif yatırımların, yatırım vetiresinin muayyen safhalarında, hep birlikte, ne gibi şeylere ne miktarlarda talip olacaklarının hesap edilmesine imkân vermemesidir. Her yatırım, muayyen safhalarında farklı miktarlarda ve çeşitlerde işgücü ve malzemeye ihtiyaç gösterir. İlerde sıkıntıya düşmemek için, bunların evvelce hesap edilip yatırımların ona göre ayarlanmaları icabeder. Meselâ, 20 barajın birden aynı zamanda toprak tesviyesine başlamak mümkündür. Fakat beton dökme safhasına gelindiğinde, hepsine birden çimento tedarik etmek mümkün olmayabilir.

Satrançta da olduğu gibi, yatırımlar sahasında da, her hareket kendinden sonra yapılacak hareketleri tayin eder. Bu sebepten muayyen hedeflere ve zaman kaybedilmeden varılmak isteniyorsa, yatırımların etraflı şekilde plânlanması elzemdir.
